

KOROŠKA IN SLOVENCİ V LUČI ROMANOPIŠJA ALI O KOROŠKEM SLOVENSKEM IN NEMŠKEM ROMANU

Članek se posveča romanesknim pisavam 20. in 21. stoletja, ki se vsebinsko nanašajo na slovensko manjšino na Koroškem, in hkrati osvetljuje razvoj, glavne tematske linije in jezikovne značilnosti romanopisja manjšine same. Že v času po koroškem plebiscitu so prevladovale vojne, obmejne, jezikovne in druge konfliktno teme, po drugi svetovni vojni pa so stopile v ospredje teme raznarodovanja, nacionalsocializma, zatiranja slovenskega jezika in slovenske manjšine, partizanskega gibanja in posledic vojnega obdobja, o čemer so najprej pisali zlasti avtorji iz Slovenije, nato pripadniki manjšine, v zadnjih letih pa tudi nemško pišoči avtorji. Medtem ko srednja in starejša koroška slovenska avtorska generacija ostaja pri variacijah vojne, manjšinske in jezikovne problematike, večina mladih obravnava druge tematike in se pogosto odloča za pisanje v nemščini.

Ključne besede: koroški Slovenci, romanopisje, vojna tematika, regionalna književnost, večjezičnost

Carinthia and the Slovenians in the light of novel writing, or on the Carinthian Slovene and German novel

The article focuses on the writing of novels in the 20th and 21st centuries that relate to the Slovenian minority in Carinthia, and at the same time highlights the development, main thematic lines and linguistic characteristics of the minority's novelistic production itself. Already in the years following the 1920 plebiscite in Carinthia, the themes of war, borders, linguistic and other conflicts predominated. After the Second World War, the focus shifted to assimilation politics, National Socialism, the oppression of the Slovene language and the Slovene minority, the Partisan movement and the consequences of this period. These themes were first written about mainly by authors from Slovenia, then by minority writers, and in recent years also by other authors writing in German. While the middle and older generation of Slovene authors in Carinthia continues to write about the war, minority and linguistic issues, most of the younger generation deals with other topics and often chooses to write in German.

Keywords: Carinthian Slovenes, novelistic writing, war topics, regionalism in literature, multilingualism

Uvod

V kulturni in strokovni publicistiki, razen če gre za posamezne knjižne objave, le redko zasledimo pojem »koroški slovenski roman« v smislu splošne zvrstno-žanrske oznake. Tudi literarna veda že dolgo ni več celovito obravnavala s slovensko manjšino povezane romaneskne produkcije, ki se je prav v novejšem času razmahnila in zaobjema vse večje število v nemščini napisanih besedil. Pri tem literarnovedna praksa pokaže, da ločevanje teh besedil po jezikovnih kriterijih ni umestno, saj raziskovalci obravnavajo na primer v slovenščini napisana prozna dela Florjana Lipuša in v nemščini napisane romane Maje Haderlap in Petra Handkeja že zaradi tematskih sorodnosti in njihove dostopnosti v obeh jezikih skupaj (npr. Borovnik 2014; Previsić 2014; Koron 2015; Gračner 2016; Curk 2017). Poleg tega so o Slovencih na Koroškem pisali in pišejo tudi drugi avtorji in avtorice, ki ne prihajajo iz slovenskega manjšinskega ali dvojezičnega okolja, in vendar ni mogoče trditi, da gre zgolj za »romane o Koroški«, hkrati pa romaneskno ustvarjanje koroških dvojezičnih pisateljev in pisateljic ni omejeno na manjšinsko tematiko, in to ne glede na jezik, v katerem pišejo. Če torej želimo celostno zaobjeti s koroškimi Slovenci povezano romanopisje, je treba konceptualno preseči omenjene jezikovne, tematske, biografske in geopolitične vidike in upoštevati tudi vprašanje prevajanja in recepcije te literature zlasti v sklopu avstrijskega oziroma nemškega in slovenskega literarnega sistema.

Številna besedila, ki nas tu zanimajo, z ozirom na njihove specifike lahko bremo tudi kot različico pokrajinskega ali regionalnega romana, žanra, ki se je po ugotovitvah Mirana Hladnika (1998: 103–114) v slovenskem literarnem prostoru vzpostavil predvsem v obliki (kmečke) povesti po letu 1918, ko je bila večina nekdanjih slovenskih dežel upravno združena znotraj Kraljevine SHS. Matjaž Kmecl je v svojih razmišljanjih o regionalizmu, literaturi in narodni identiteti tozadevno segel še nekoliko bolj nazaj, ko je razlikoval med deželnim oziroma poddeželnim in zedinjevalnim regionalizmom ter estetsko utemeljeno metonimično regionalnostjo v literaturi, ki se je oglasila z »dovoljšnjo narodno strnitvijo« in se imela za »neločljiv del slovenskosti« (Kmecl 1997: 111, 115). Pokrajinska povest in pokrajinski roman sta imela potemtakem v tedanjem slovenskem sklopu izrecno narodno združevalno funkcijo, pri čemer »/p/arcialna pokrajinska pripadnost ni bila v rivalskem ali konfliktnem razmerju s sosednjimi in s centralno slovensko, temveč se je s sosednjimi tvorno vključevala v vseslovenski identitetni model in nadomeščala starejše deželne kolektivne identitete« (Hladnik 2012: 46).

Eno najvplivnejših romanesknih besedil s koroško tematiko, ki je prispevalo tako k razvoju vseslovenske vzajemnosti kot tudi ožje pokrajinske pripadnosti, je zgodovinska povest *Miklova Zala* (1884, nem. 2000), a tudi novejše romanopisje s koroško slovensko tematiko na vsebinski in recepcijski ravni še izkazuje identitetno in ozaveščevalno funkcijo, čeprav kot bomo videli v nadaljevanju, ne več samo v smislu »slovenskosti«. Podobno kot v slovenskem literarnozgodovinskem kontekstu se kot zgornja časovna zamejitev tu obravnavanih besedil ponuja nastanek

Republike Avstrije oziroma plebiscitno leto 1920, ko je največji del Koroške ostal izven meja Kraljevine SHS in s tem bil bolj ali manj odrezan od osrednjeslovenskega literarnega razvoja.

Praden si podrobneje ogledamo tu orisano romaneskno ustvarjanje, se je treba še dotakniti vprašanja, katera besedila naj obravnavamo v tem sklopu. Že sam razvoj slovenskega romanopisja in njegovih žanrov narekuje, da ne gre postavljati prestrogih kriterijev, saj roman dandanes velja za izrazito prehodno, odprto in nedoločljivo literarno vrsto (Zupan Sosič 2006: 16), ki poleg obsežnih pripovednih proznih del zaobjema tudi verzna, lirizirana in zelo kratka besedila (Juvan 2006: 156). Zato bodo tu upoštevana tudi besedila, ki so bila v preteklosti označena kot povesti, večernice ali podobno, in tudi takšna, ki so bila napisana z namenom odrske uprizoritve.

Romani iz obdobja med vojnama in po drugi svetovni vojni

Po izidu zgodovinskih povesti *Poslednji vitez Rebrčan* (1927) in *Kapelški punt* (1928) na Rebrci pri Železni Kapli rojenega pisatelja Ožbolta Ilauniga se je slovenski koroški roman najprej pojavil v obliki romana o Koroški. Napisali so jih avtorji iz tedanje Slovenije, ki so se na razočaranje ob izgubi Koroške odzvali z obravnavo plebiscitne tematike. Sem sodijo povesti *Umreti nočejo!* (1930) Ivana Preglja, *Moč zemlje* (1931) Ivana Matičiča, *Zvesta četa* (1933) Frana Roša, *Izgubljena zemlja* (1934) Maks Šnuderla in *Nebo gori* (1939) Ivana Albrehta, ki jim je France Zadavec (1973: 175) pripisal ne preveč laskavo značilnost »površnega poznanja Koroške«.

Prežihov Voranc, avtor znamenitih koroških povesti *Samorastniki* (1940, nem. *Wildwüchslinge*, 1963), je pisec vse do danes aktualnih in branih romanov o plebiscitni in poblebiscitni dobi, če pomislimo na *Požganico* (1939, nem. *Die Brandalm*, 1983) in »roman soteske« *Jamnico* (1945, nem. *Jamnica: das Dorf in der Kärntner Mulde: Roman der zwanziger Jahre*, 2013/14). V ta sklop sodi tudi spominska »avtodidaktska mojstrovina« (Strutz 2000: 286) *Med nebom in peklom: pričevanje iz plebiscitnega leta* (1986) samouka Petra Moharja, medtem ko je rokopisni roman *Pri Orehovih*, ki ga je pred drugo svetovno vojno napisal mladi študent Maks Sorgo, tako kot njegov fragment tragedije iz plebiscitne dobe izgubil med hišnimi preiskavami (Kmecl 1976: 146).

Od uveljavljenih nemško pišočin koroških avtorjev se je obmejnim bojem posvetil Josef Friedrich Perkonig, ki je v romanu *Honigraub oder Der Hügel Sankt Joseph* (1935, slov. *Ugrabljena strd*, 1960) pisal o odnosih med slovenskim in nemškim prebivalstvom, v letih 1934 do 1943 pa je pod vplivom nemške miselnosti in rasne ideologije napisal prvotno verzijo romana *Patrioten*, ki je naposled v predelani obliki izšel leta 1950 (Strutz 2006: 386).

Po koncu vojne se je slovensko romanopisje na Koroškem najprej pojavilo med avtorji, ki so zbežali ali bili pregnani iz Slovenije. Karel Mauser je v begunskem taborišču v Spittalu ob Dravi spisal in pri celovški Mohorjevi revijalno objavil prvo inačico trilogije »iz italijanske okupacije« *Ljudje pod bičem* (od leta 1949 naprej v reviji *Družina in dom*, v letih 1963, 1964 in 1966 knjižno v Buenos Airesu). Tudi vojno dogajanje in partizansko gibanje na Koroškem so najprej literarno obdelali pisatelji iz Slovenije. Ivan Ribič je 1946/47 v podlistku *Slovenskega poročevalca* objavil kronikalni partizanski roman *Ljudje onkraj reke* (knjižno 1954) o bojih med Dravo in Celovcem, Vlado Habjan pa je v letih 1958–1963 napisal podjunsko partizansko epopejo *Trotamora: roman iz unjestva* (1975), za katero je prejel nagrado Prešenovega sklada. Tudi v vojni trilogiji *Sonce je obstalo* (1976) Mimi Malenšek se del dogajanja odvija na Koroškem.

Šele leta 1973 je pri celovški Mohorjevi z »medvojnim romanom« *Med koroškimi brati* nekdanjega stiškega redovnika in priseljenca Metoda Turnška izšel prvi na Koroškem knjižno objavljeni roman o dobi nacionalsocializma, ki ga je leta 2013 ponatisnila ljubljanska založba Družina. Turnškovo glavno leposlovno delo, v katerem je dogajanje postavljeno v okolico Klopinskega jezera in v Karavanke, se med drugim dotika tematike prisilnih delavcev s Poljske in Ukrajine, na katero se je pozneje osredinil Tomaž Ogris v dvojezični biografski dokumentarni prozi *Anisja: Prisilna delavka na Koroškem / Zwangsarbeiterin in Kärnten* (2011).

Začetek knjižnih objav danes bogate koroške slovenske spominske literature znamenjujejo partizanski spomini Karla Prušnika *Gamsi na plazu* (1958, nem. *Gemsen auf der Lawine*, 1980), ki so izšli pri slovenski založbi Borec, celovška Mohorjeva pa je objavila literarne spomine Mirka Kumra na rusko vojno ujetništvo (*Po sili vojak*, 1969) in družinsko kroniko pregančca Franca Resmana (*Rod pod Jepo*, 1971, nem. 2005). K daljši spominski pripovedni prozi s koroško vojno in partizansko tematiko sta prispevala še Emil Sovdat (*Tam, kjer teče bistra Zilja*, 1967) in Ladislav Grat-Kijev (*V metežu*, 1969), Koroške pa se neposredno dotika tudi avtobiografski roman *Le Tunnel* (1978, nem. *Der Tunnel*, 1979, slov. *Predor*, 1979) Andréa Lacazea o koncentracijskem taborišču na obeh straneh Ljubelja.

Od večerništva do postmodernizma

Prvo daljše knjižno objavljeno pripovedno besedilo iz manjšinskih vrst je večerniška povest *Pastir Ciril* (1956) Krista Srienca. Dogajanje je postavljeno v čas prve svetovne vojne in obravnava problematiko asimilacije Slovencev na Koroškem, ki se ji je avtor znova posvetil v obsežni povesti *Sprta brata* (1994), v kateri je na ozadju druge svetovne vojne opisal posledice raznarodovalne politike in ideologije, ki jih neenaka brata vendarle spravljivo premagata. Kot večina doslej omenjenih starejših besedil sta Srienčevi deli napisni v realističnem slogu s prvimi vaške in socialne romantike, hkrati pa služijo potrjevanju vnaprej določenih miselnih in svetovnonazorskih vzorcev.

Šele z avtorji literarnega modernizma prihaja do stilne in vsebinske subjektivizacije koroške slovenske tematike in odpiranja individualnih, pogosto avtobiografskih perspektiv. V ta sklop sodi nedokončani roman *Der Fall Franza* (1965/66, slov. *Knjiga o Franci*, 1999) Ingeborg Bachmann, ki se deloma dogaja v fiktivni dvojezični ziljski vasi »Galicien«, kjer je protagonistka preživela otroštvo in kamor se je po propadlem zakonu zatekla z Dunaja. Avtorica, ki je del svoje mladosti preživela na Zilji, je v predgovoru zapisala, da so nacistični morilci, nekateri sicer obsojeni, še med nami, kot fašističen pa Franza označuje tudi odnos svojega bivšega moža do nje kot ženske. Ime vasi asociativno povezuje genocid nad židi na Poljskem in v Ukrajini z usodo Slovencev na Koroškem, slovenskost Galicije pa izražajo imena na grobovih in napis: »V JEZUSU KRISTUSU JE ŽIVLJENJE IN VSTAJANJE« (nav. po Strutz 2006: 406).

Tudi roman *Zmote dijaka Tjaža* (1972, nem. *Der Zögling Tjaž*, 1981) Florjana Lipuša je avtobiografsko obarvan in tematizira vprašanja posameznikovega zatiranja in osebne (ne)svobode. Lipuš je svojo inačico modernega romana objavil v Sloveniji, kjer so izšla vsa njegova dela od *Boštjanovega leta* (2003, nem. *Boštjans Flug*, 2005) naprej. Med posebnosti njegovega ustvarjanja sodi poleg avtobiografskosti in avtotematskosti prostorska navezanost na mikrokozmos kapelških grap in bližnje okolice, ki jih protagonisti le redko zapustijo, in vendar ga ne bi mogli označiti kot regionalno. Lipuš dosledno piše v jeziku njegove v Ravensbrücku umorjene matere, malodane ves njegov opus pa je dostopen tudi v nemščini.

Leta 1981 je Janko Ferk v tematskem in jezikovnem pogledu zapustil koroške slovenske okvire, ko je pri založbi Zsolnay izdal roman *Der verurteilte Kläger*, ki je zbudil precej pozornosti, saj je zaradi izbire jezika naletel na kritiko iz vrst manjšine, zaradi vsebine pa je razburil tudi nemško koroško javnost (Strutz 2000: 299). Tudi roman o prestolonasledniku Francu Ferdinandu in Gavrilu Principu *Der Kaiser schickt Soldaten aus* (2014) je Ferk napisal v nemščini, istega leta pa je izšel v slovenskem prevodu pri Mohorjevi. Za nemščino se je iz te avtorske generacije odločil tudi Kristijan Močilnik, ki je v obsežnem anarhično-eksperimentalnem besedilu *Waches Schwester* (1999), objavljenem pod ženskim psevdonomom Miriam Schöfman pri celovski Ediciji Rapial, iz daljnje prihodnosti razvil nenavadno perspektivo na predcivilizacijsko 20. in 21. stoletje, ki bralca popelje v provinco »Kastratanien«.

Peter Handke je že v svoji zgodnji pripovedni prozi, na primer v pripovedi *Wunschloses Unglück* (1972, slov. *Žalost onkraj sanj*, 1977) o samomoru matere, tematiziral slovensko družinsko vejo po materini strani. Slovenski del družinske biografije je fikcionaliziral in razširil v romanu *Die Wiederholung* (1986, slov. *Ponovitev*, 1988), ko postane Slovenija dežela hrepenjenja in tudi družinskega izvora Filipa Kobala, Handkejevega alter ega (Hafner 2008: 11–28), nadgradil pa jo je v dramski prozi *Immer noch Sturm* (2010, slov. *Še vedno vihar*, 2011), ko je v fiktivno družinsko biografijo vključil še partizansko odporniško izkušnjo. Po presoji Fajana Hafnerja (2008: 29) je slovenščina nič manj kot Handkejeva »življenjska tema«.

Razsežnosti vojne in jezikovne tematike

Polno sprememb je novejšje romanopisje s težiščem na obdobju nacifašizma. Valentin Polanšek je bil prvi koroški slovenski avtor, ki se tej tematiki posvetil v romaneskni obliki, najprej v avtobiografskem romanu *Križ s križi* (1980), ki se pretežno dogaja leta 1942 v Kranju, nato v knjigah *Bratovska jesen I–II* (1981/82), posvečenim spominu na padla partizana Cirila Šorlija - Domna in Jožeta Šorlija - Matevža, nazadnje pa z romansiranimi pričevanji Janeza Wutteja - Luca *Slapa po svobodi* (1985).

Vsi Polanškovi romani so izšli na Koroškem, prvi pri Mohorjevi, vsi drugi pri založbi Drava, prvi del *Bratovske jeseni* pa je leta 2023 izšel pri Bahoe books na Dunaju v nemščini. Polanšek jih je napisal v času, ko je spominjanje na vojne dogodke s pregonom in odporom koroških Slovencev dobilo nove razsežnosti, med drugim s prevodom Prušnikovih spominov v nemščino (1980), odprtjem muzeja pri Peršmanu (1982) in knjižno objavo pričevanj Helene Kuhar - Jelke (1984) v nemščini in slovenščini, dobro poldrugo desetletje pozneje pa so začela izhajati nadaljnja obsežna pričevanja, npr. Andreja Kokota, Lipeja Kolenika in Toneta Jelena, nato še Antona Haderlapa, Franca Kukovice, Petra Kucharja in Ane Jug-Olip, ki so prav tako prevedena v nemščino.

Vojno tematiko je sicer najti že prej v proznih besedilih Florjana Lipuša, Valentina Polanška in Janka Messnerja, po letu 2000 pa se znova pojavi v romanopisju, pogosto v povezavi z jezikovno tematiko. V ta sklop sodijo spomini *Krilo angela* (1995, nem. *Engelsflügel in einer fremden Welt: Roman*, 2013) Marjana Kordaša, v Sloveniji doraslega sina po plebiscitu emigriranega koroškega Slovenca, ki vsebujejo številne koroške reminiscence. Jezikovna in vojna tematika se prepletata tudi v romanu *Na konci jezika* (2002, nem. *Auf der Zungenspitze*, 2005) Jožeta Blajsa in v proznem ustvarjanju dunajskega avtorja Ferdinanda Skuka, ki se je označil za koroškega Slovenca, ki ne zna slovensko (Kohl idr. 2021: 161). V njegovem romanu *Der Heimat treu* (2007) in nadaljevanju *Heimatverräter* (2016) sledimo usodi napol ponemčenega koroškega Slovenca in vojaka nemške vojske, ki se zaljubi v partizanko, hkrati pa oba romana osvetlujeta politične, narodnostne in jezikovne razmere v velikovškem okolju in Podjunu. Tudi v kriminalkah *Chefinspektor Meissner und der Kranmörder* (2009) in *Die Kopffäger: Chefinspektor Meissner in Kärnten* (2011), ki jih je Skuk pravtako objavil pri Mohorjevi, kar mrgoli tovrstnih razlag in informacij.

V romanu *Mara Kogoj* (2007, slov. 2011), objavljenem pri Suhrkampu, je Kevin Venneman tematiziral sodobno soočenje s pokolom na Peršmanovi domačiji, ko so enote SS v sodelovanju s policijo konec aprila 1945 umorile sedem otrok in štiri odrasle družin Sadovnik in Kogoj, štirje otroci pa so preživeli. Zločin, ki ni bil kaznovan, je v središču pogovora, ki ga vodita potomka Kogojevih in njen koroški slovenski kolega s koroškim nemškonacionalnim novinarjem, ki za dogodke krivi partizane in tudi sicer oba izziva z zgodovinskim revizionizmom.

Najbolj odzivni besedili iz tega tematskega sklopa sta že samo po številu prevodov v različne jezike dramska proza *Immer noch Sturm* (2010, slov. *Še vedno vihar*, 2011) Petra Handkeja in prozni prvenec Maje Haderlap *Engel des Vergessens* (2011, slov. *Angel pozabe*, 2012). Slednji je bil v Sloveniji tako v strokovnem kot medijskem diskurzu kmalu sprejet kot »slovenski« roman in izbran za temo eseja na maturi iz slovenščine. Tudi najnovejši roman Maje Haderlap *Nachfrauen* (2023) bo s prevodom v slovenščino nedvomno obveljal za v nemščini napisan »slovenski« roman. V njem avtorica ponovno prikazuje zgodovinsko, politično, socialno, družinsko in jezikovno okolje, ki ga je na podoben način obravnavala že v *Angelu pozabe*, vendar tokrat z dvojne ženske perspektive, to je bolj ali manj asimilirane, na Dunaju živeče ženske in intelektualke poznih srednjih let in njene na slovenščino in vero vezane kmečko-proletarske matere, ki se mora iz svojega doma v fiktivne vasi Jaundorf preseliti v dom za ostarene. Tudi v tem romanu odzvanjajo travmatska (vojna) doživetja, teme partizanstva, povojnega odseljavanja, problemi sožitja med manjšino in večino, odtujevanje od slovenščine in nuja po prelomu z utesnjenim življenjskim in socialnim svetom manjšine, ki nosi obležja patriarhalnosti, molka in nasilja nad ženskami.

Tematiko prehajanja med jeziki ali opuščanja in izginjanja slovenščine najdemo tudi v pripovedni prozi Vinka Ošlaka, avtorja šestih romanov, ki so vsebinsko vezani zdaj na njegovo rodno slovensko zdaj na avstrijsko Koroško, v romanu *Krst na Auvi* (2010) pa na karantansko dobo. Ošlakov pogled na vprašanje rabe in ohranjanja slovenščine ponazarja naslov njegovega podlistkovnega romana *Dvojezično je bolje* (1997, v tedniku *Nedelja*). Slovenščina je osrednja tema najnovejše proze Florjana Lipuša (*Poizvedovanje za imenom*, 2013; *Mirne duše*, 2015; *Gramoz*, 2017), pojavi pa se tudi v absurdno-groteskni kriminalki *Puschnig* (2011) Walterja Fante, v kateri je osrednji antijunak ponemčen koroški Slovenec, ki se prebije do položaja tiskovnega predstavnika deželnega glavarja, nad katerim se smrtno maščuje.

Na tematiko nacizma in vprašanja jezika se navezuje tudi Felix Kucher v romanu *Kamnik* (2018, slov. 2023). Glavni protagonist, koroški Slovenec Anton Lipic, se je po plebiscitu izselil v Argentino in odklanja nemščino do te mere, da s svojo avstrijsko ženo govori samo špansko. V romanu nastopa tudi bivši SS-ovec Steiner, nemški Korošec, ki se je po vojni s ponarejenimi dokumenti prebil v Argentino in je v resnici, kot je nakazano v naslovu, slovenskega porekla. Jezikovna tematika prežema celotno zgodbo, v katero se vpletajo slovenske besede in krajše sintagme, kakršne najdemo na primer tudi v romanih Petra Handkeja, Maje Haderlap in Ferdinanda Skuka.

Hugo Ramnek, ki je odraščal v Pliberku, že v kratki pripovedi *Kettenkarussell/Semanji vrtiljak* (2012), objavljeni pri žalozbi Wieser, omenja neko sosednjo vas, kjer živijo »zadrti Slovenarji«, v »romanu v povestih« *Die Schneekugel* (2020) pa je opisal prigode iz pliberških let in vanje vpletel tudi nasprotja med lokalno nemško in slovensko kolektivno memorijo, ki jo simbolizirata vojaški spomenik, ki je še do nedavnega stal sredi mestnega parka, in partizanski spomenik na Komlju.

Posebnost je roman *Das Jakoberhaus* (2017) Bertrama Schacherja, kajti avtor, ki je odraščal v Hagenbüchachu, je bolj ali manj povzel nemški prevod Resmanove družinske kronike *Rod pod Jepo* (1971, nem. *Familienchronik des Franc Resman vulgo Tratnik aus Ledenitzen*, 2005) ter s tem povezal usodo slovenskih pregnancev s krajevno zgodovino Hagenbüchacha. Žanrska novost je tudi grafični roman *Peršmanhof: 25. April 1945* (2018), ki sta ga avtorica Evelyn Steintaler in ilustratorka Verena Loisel izdali pri založbi Bahoe books. Tedanji dogodki so opisani iz perspektive preživele Ane Sadovnik, leta 2022 pa je Založba ZRC knjigo izdala v slovenskem prevodu. Evelyn Steintaler je nato pri isti založbi objavila še roman *Das Mädchen und der Umhang* (2022), ki temelji na pogovorih avtorice s pregnanko Katjo Sturm-Schnabl, Helga Mračnikar pa je pod naslovom *Mamin glas* (2022) pri Mohorjevi izdala spomine in zapise svoje matere, ki so nastali v dolgoletnih dialogih med obema.

Od kriminalk do političnih pisav

Vojna in jezikovna tematika je zajela tudi kriminalni roman, ki je se v koroški slovenski prozi razvil v dokaj produktiven žanr. Nekatere njegove prvine zasledimo že v romanih *Iskanje Nataše* (2000), proznem prvencu Martina Kuchlinga, in *Na konci jezika* (2002) Jožeta Blajsa, za razmah kriminalk, ki so pri Mohorjevi po svoje nadomestili usahlo večerniško literaturo, pa so poskrbeli Jože Strutz (*Kratka pomlad*, 2005, nem. *Kurzer Frühling*, 2009; *Kamuflaža na bazenu*, 2011; *Sanjska dežela*, 2016), Martin Kuchling (*Umor v zaspanem mestu*, 2009; *Ko se mačke ženijo*, 2016) in že omenjeni Ferdinand Skuk.

Stefan Feinig se je v antikriminalki *Das wilde Schaf* (2016), objavljeni pri založbi Melandro, poigral s klišeji in liki tega žanra, vendar pri tem ni segel po motivih iz koroškega slovenskega okolja. Podobno velja za Stefana Hafnerja, avtorja številnih televizijskih in filmskih scenarijev, medtem ko najdemo pri drugih nemško pišočih koroških in avstrijskih avtorjih kot so Erwin Riess (*Herr Groll im Schatten der Karawanken*, 2012), Wolfgang Jezek (*Rachemond*, 2017) in Wilhelm Kuhes (npr. *Ortstafelmord – ein Kärnten-Krimi*, 2022) celo vrsto eksplicitnih navezav na slovensko manjšino (Kohl idr. 2021: 228–232).

Tudi roman *Na drugem koncu sveta* (2020) Vincenca Gotthardta ima v jedru kriminalistično uganko, saj gre za skrivnostno tatvino treh »ziljskih« slik javnosti neznanega umetnika, ki postanejo svetovno znane v trenutku, ko izginejo iz muzeja. Zgodba okoli teh umetnin, katerih avtor je slikar Vinc Hardt, je metaforično izhodišče za razmišljanja o izginjajočem koroškem slovenskem svetu, še posebno na Zilji, zunanje dogajanje pa je locirano v neko mediteransko pristanišče.

V bližnja in oddaljena življenjska, družbena in geografska okolja segajo tudi romani Elene Messner, ki je vse dosedanje romane objavila pri dunajski založbi Edition Atelier, vsak od njih pa je umeščen v prepoznavne družbenopolitične in

diskurzivne sklope. Roman *Das lange Echo* (2014, franc. *Cet écho infini*, 2018) vsebinsko sega tudi v slovensko in koroško okolje, napisala pa ga je ob 100. obletnici začetka prve svetovne vojne in kot odziv na zastarelo razstavno politiko Vojnozgodovinskega muzeja na Dunaju, s katero se avtorica tudi sicer intenzivno spopada. V središču distopičnega romana *In die Transitzone* (2016), ki se dogaja v fiktivnem sredozemskem mestu Makrique, je evropska begunska tematika, medtem ko roman *Nebelmaschine* (2020) osvetljuje mahinacije v bančništvu in politiki ter posledice gospodarskega kriminala za sicer neimenovano bankrotirano deželo, ki glede na imena protagonistov, besedilnih drobcev v slovenščini in opis lokacij dovolj jasno spominja na Celovec in bližnje dvojezično podeželje. Razmere v avstrijskem zdravstvenem sistemu pa so predmet romana *Schmerzambulanz* (2023).

V sklopu novejšje družbenopolitične literature lahko omenimo še roman *Genosse Wang fragt* (2012) Cornelije Vospernik, distopične (bralne) drame Nikolaja Efenđija *Die Stadt, die uns das Feuer nahm* (2017) in *Im Keller unter uns* (2020), ki jih je avtor izdal v dunajski samozaložbi in obravnavata formiranje podtalnega upora po desničarskem državnem udaru, in del proznega ustvarjanja Ane Grilc, ki je pri Mohorjevi objavila svojo prvo zbirko *Wurzelreißer:innen* (2022). Na povsem druga tematska področja spet segajo eksperimentalna pripoved *Vampirji svetlobe* (2022) Stefana Feiniga, ki interpretira filozofijo Georgesa Batailla, Jeana Baudrillarda in Platona, in knjiga *Von Erwachsenen hab ich mir mehr erwartet* (2022, slov. *Od odraslih sem pa res pričakovala več*, 2023) Katje Gasser, ki prinaša literarizirane pogovore avtorice s svojim otrokom v času pandemije.

Sklepni razgledi

Pred več kot tridesetimi leti je Franc Zadravec v »leksikonu« *Die slowenische Literatur in Kärnten* v svojih sklepnih razmišljanjih zapisal, da imajo koroški slovenski avtorji »težave« z romanom, pri čemer je imel v mislih vojne romane Valentina Polanška, nemški roman Janka Ferka in *Zmote dijaka Tjaža* Florjana Lipuša, samo o slednjem pa je sodil, da gre v zvrstnem pomenu za roman (Zadravec 1991: 150). Danes o tovrstnih težavah ne more več biti govora, saj romaneskno ustvarjanje slovenskih in manjšinskih avtorjev na Koroškem medtem zaobjema že okoli 30 v slovenščini in več kot deset v nemščini napisanih naslovov, in to brez slovenskih in nemških romanov s koroško slovensko tematiko drugih avtorjev in obsežnega spominopisja. Iz pahljače tu orisanega pisanja so razvidne tudi nekatere značilnosti, ki se v časovnem pogledu izrisujejo na tematski ravni in glede rabe jezika.

Tako je v romanopisju v Sloveniji zanimanje za avstrijsko koroško slovensko tematiko že proti koncu sedemdesetih let bolj ali manj zamrlo in danes velja predvsem slovenskemu delu Koroške, na primer v romanih Rudija Mlinarja, ki sicer izhajajo pri celovski Mohorjevi, v nemškem romanopisju pa tozadevno tematiko, če izvzamemo Petra Handkeja, v večjem obsegu zasledimo šele od sredine

2000-ih let naprej. Jezik romanopisja koroških slovenskih avtorjev, rojenih pred koncem druge svetovne vojne, kot tudi iz Slovenije priseljenih romanopiscev, je (bila) izključno slovenščina. Danes piše daljšo pripovedno prozo v slovenskem jeziku tudi še del najpozneje v šestdesetih letih rojenih avtorjev, medtem ko so se malodane vsi mlajši koroški slovenski romanopisci – vsaj doslej – odločili za pisanje v nemščini. Pri avtorjih, rojenih v osemdesetih letih ali pozneje, je opaziti, da se na vsebinski ravni sicer le redko odločajo za literarno obdelavo značilnih koroških slovenskih tem, da pa v njihovem ustvarjanju vendarle odmevajo tudi osebne in kolektivne manjšinske izkušnje, kar se med drugim odraža v političnosti ali družbeni angažiranosti besedil.

Neposredne navezave na drugo svetovno vojno kot tudi tematizacija jezika in identitete so v vseh romanopisnih žanrih domena starejše in dela srednje avtorske generacije. V tem pogledu še posebno izstopajo Peter Handke, Maja Haderlap in Florjan Lipuš. Slovenščina je v njihovem proznem ustvarjanju več kot samo predmet literarne obravnave, saj se jezikovna tematika, kot je ugotovila Monika Podlogar (2020: 57) ob analizi romanov *Še vedno vihar*, *Angel pozabe* in *Poizvedovanje za imenom*, pri vseh treh pojavi na slogovni, jezikovni in vsebinski ravni. Slovenščina je predmet ljubezni, sovraštva, zatiranja in osebne izbire, medtem ko je na sporočilni ravni »izražena borba za ohranjanje enakopravnosti obeh jezikov« (Podlogar 2020: 54). Vprašanjem ohranjanja, opuščanja in odnosa do slovenščine so se nazadnje še posebno posvetili Florjan Lipuš v pripovedih *Mirne duše* in *Gramoz*, Vincenc Gotthardt v *Na drugem koncu sveta* in Maja Haderlap v *Nachtfrauen*.

Vojna tematika, nacizem in odpor proti njemu predstavljajo ne glede na generacijsko, jezikovno in biografsko pripadnost avtorjev najpomembnejši povezovalni člen tu obravnavanega romanesknega ustvarjanja. Razežnosti tega diskurza, ki se je na Koroškem razvil zlasti v preteklih dveh desetletjih, so nenazadnje razvidne tudi iz dejavnosti na drugih kulturno-umetniških področjih od gledališča in glasbe do vizualnih umetnost ter iz publicističnih, znanstvenoraziskovalnih, civilnodružbenih in spominsko-kulturnih iniciativ na tem področju. V romanopisju so izrinjanje slovenščine, nacistično nasilje, pregon slovenskega prebivalstva, protifašistični odpor ter kolektivne, osebne in travmatske izkušnje sprva obravnavala zgolj v slovenščini napisana besedila, led pa je prebila koroška slovenska pričevanjska literatura, s tem da je postala dostopna tudi v nemščini in jo je Peter Handke leta 2002 priporočal v branje z izjavo »Lesen sie gefällt!« (Handke 2005: 252).

Če za trenutek odmislimo, v katerem jeziku so bila besedila, ki se nanašajo na slovensko manjšino na Koroškem, prvotno napisana in kdo jih je napisal, je pred nami obsežen in raznolik besedilni korpus, ki je v veliki meri dostopen v obeh jezikih in oblikuje prepoznavno medkulturno diskurzivno polje. Glede na to, da velja roman za najbolj prestižno literarno zvrst, prispeva kroženje, posredovanje in poznavanje teh besedil nedvomno k uzaveščanju dotočnih tem in spreminja tudi morebitne ustaljene poglede na slovensko manjšino in njihove zgodovinske

in življenjske izkušnje – ne samo na Koroškem, temveč tudi v širšem sklopu, saj so številna besedila, tako spominska kot romaneskna, prodrla v središča avstrijske in slovenske javnosti in obeh literarnih sistemov, nekatera pa celo v območja evropske in svetovne literature.

Literatura

Borovnik, Silvija, 2014: Slovensko-nemška medkulturnost v literarnem delu Petra Handkeja. *Jezik in slovstvo* 59/2–3. 97–109.

Curk, Mateja, 2017: Engel des Vergessens: Pisanje o koroških Slovencih v nemškem jeziku. *Primerjalna književnost* 40/3. 37–48.

Gračner, Urška, 2016: Osebni, kolektivni spomin in identiteta v sodobnem slovenskem romanopisju na avstrijskem Koroškem. *Colloquium: New Philologies* 1/1. 89–105. DOI: <https://doi.org/10.23963/cnp.2016.1.1.6>.

Hafner, Fabjan, 2008: *Peter Handke: Unterwegs ins neunte Land*. Wien: Zsolnay.

Handke, Peter, 2005: Wut und Geheimnis. Amman, Klaus in Hafner, Fabjan (ur.): *Peter Handke: Poesie der Ränder*. Wien: Böhlau. 253–257.

Hladnik, Miran, 1998: Regionalizem in slovenska književnost. Kržišnik, Erika (ur.): *Dežele in mesta v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 34. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 103–114.

Hladnik, Miran, 2012: Gorenjska v slovenski književnosti. Bjelčevič, Aleksander (ur.): *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 48. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 45–54.

Juvan, Marko, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura.

Kmecl, Matjaž, 1976: *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni: Sodobna slovenska literatura na Koroškem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kmecl, Matjaž, 1997: Regionalizem in slovenska literatura z vidika slovenske narodne identitete. Nečak, Dušan (ur.): *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija: Slovenska narodna identiteta skozi čas/Österreich, Jugoslawien, Slowenien: Die Slowenische nationale Identität im Wandel*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete. 111–116.

Kohl, Felix Oliver, Köstler, Erwin, Leben, Andreas in Srien, Dominik, 2021: *Überregional, mehrsprachig, vernetzt: Die Literatur der Kärntner SlowenInnen im Wandel*. Wien: Praesens.

Koron, Alenka, 2015: Srednja Evropa, avstrijska in slovenska literatura in slovenska literarna veda. Pospíšil, Ivo (ur.): *Střední Evropa včera a dnes: Proměny koncepcí: Kolektivní monografie*. Brno: Jan Sojnek - nakladelství Galium. 83–88.

Podlogar, Monika, 2020: *Jezikovno vprašanje v sodobnem romanu na avstrijskem Koroškem*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Previšić, Boris, 2014: Polyphonien in der slowenisch-österreichischen Grenzzone Kärnten: Peter Handke, Maja Haderlap, Peter Waterhouse. Dembeck, Till in Mein, Georg (ur.): *Philologie und Mehrsprachigkeit*. Heidelberg: Winter. 341–358.

Slovenska literatura na Koroškem. Slolit.at: <https://www.slolit.at/avtorji>. (Dostop 7. 12. 2023.)

Strutz, Johann, 2000: Entwicklungslinien der Kärntner slowenischen Prosaliteratur. Moritsch, Andreas (ur.): *Die Kärntner Slovenen 1900–2000: Bilanz des 20. Jahrhunderts*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Wien: Mohorjeva/Hermagoras. 281–301.

Strutz, Johann, 2006: Der Alpen-Adria-Raum, das Dreiländereck und die nationalstaatliche Dreiteilung im Spiegel der Literatur. Bahovec, Tina in Domej, Theodor (ur.): *Das österreichisch-italienisch-slowenische Dreiländereck. Ursachen und Folgen der nationalstaatlichen Dreiteilung einer Region*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Mohorjeva/Hermagoras. 353–421.

Zadravec, Franc, 1973: Slovenska koroška v prozi, pesmi in drami od 1919 do 1942. Prunč, Erik in Malle, Gustav (ur.): *Koroški kulturni dnevi I: Zbornik predavanj*. Maribor: Obzorja. 166–178.

Zadravec, Franc, 1991: Die slowenische Gegenwartsliteratur in Kärnten – Anklage und Widerstand. Verband slowenischer Schriftsteller/innen, Übersetzer/innen und Publizist/innen in Österreich (ur.): *Die slowenische Literatur in Kärnten: Ein Lexikon*. Celovec: Drava. 37–151.

Zupan Sosič, Alojzija, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenki roman*. Maribor: Litera.